

XV ASR IKKINCHI YARMIDA HOJA AHROR VALIYNING TEMURIY SHAHZODALARNING OILAVIY NIZOLARINI BARTARAF ETISH VA MOVAROUNNAHRNI SAQLAB QOLISHDAGI XIZMATLARI

Safarov Abdulbosid Abdulmajid o'g'li

Zaxiriddin Muxmmad Bobur nomidagi Andijon davlat univesiteti tarix va ijtimoiy fanlar fakulteti tarix yonalishi 4-bosqich talabasi

ORCID ID: [0009-0002-0188-4154](https://orcid.org/0009-0002-0188-4154), E-mail: shohi2009@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada XV asr ikkinchi yarmida Movarounnahrda yuzaga kelgan siyosiy beqarorlik va temuriy shahzodalar oilalari o'rtasidagi taxt talashuvlar sharoitida Hoja Ahror Valiyning jamiyatdagi o'rni tahlil qilinadi. Unda Hoja Ahrorning naqshbandiya tariqati yetakchisi sifatidagi ma'naviy nufuzi, iqtisodiy salohiyati hamda hukmdorlar bilan muloqot orqali nizolarni sulh yo'li bilan bartaraf etishga qo'shgan hissasi yoritiladi. Shuningdek, uning soliqlarni yengillashtirish, raiyat manfaatini himoya qilish, savdo va madaniy hayotni qo'llab-quvvatlashdagi amaliy faoliyati Movarounnahr barqarorligini saqlash omili sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: Hoja Ahror Valiy, Naqshbandiya, Temuriy shahzodalar, Movarounnahr, sulhparvarlik, siyosiy vositachilik, raiyat manfaatlari, tamg'a solig'i, barqarorlik, tasavvuf

XV asr ikkinchi yarmi Movarounnahr tarixida keskin burilishlar davri bo'lib, Temuriylar saltanati ichida markaziy hokimiyat zaiflashgan, shohzodalar o'rtasida taxt uchun kurashlar kuchaygan edi. Shohrux Mirzo vafotidan (1447) so'ng Temuriylar davlatining ichki siyosiy muvozanati izdan chiqdi; [1] Movarounnahr va Xurosonda alohida hukmdorlik markazlari paydo bo'lib, saltanatning birligi tobora yemirila boshladi. Ayniqsa, Mirzo Ulug'bekning (1449) o'ldirilishi va undan keyingi siyosiy beqarorlik shahzodalar o'rtasidagi nizolarni yanada kuchaytirib, mamlakatni urushlar girdobiga tortdi. Bunday sharoitda eng ko'p zarar ko'rgan qatlam raiyat bo'ldi: soliqlar oshdi, savdo yo'llari xavfsizligi zaiflashdi, dehqonchilik yerlari talafot ko'rdi. Ana shu murakkab davrda Hoja Ubaydulloh Ahror Valiy (1404-1490) nafaqat tasavvuf peshvosi, balki jamiyatdagi siyosiy-ijtimoiy muvozanatni tiklashga intilgan kuchli jamoat arbobiga aylandi. [2] Hoja Ahror Naqshbandiya ta'limotining yetakchi vakili sifatida "faqirparvarlik", "xalq xizmatida bo'lish", "halol mehnat" g'oyalarini targ'ib qilgan. [3] U oddiy ruhoniy bo'lib qolmay, dehqonchilik va tijorat bilan ham shug'ullangan, katta mulk va iqtisodiy imkoniyatlar sohibiga aylangan. Aynan shu omil - uning keng iqtisodiy salohiyati hamda tasavvufdagi nufuzi Hoja Ahrorga temuriy shahzodalar bilan bevosita muloqotda bo'lish, sulolaviy ixtiloflarni yumshatish va fuqarolar manfaatini himoya qilish imkonini berdi. Manbalarda qayd etilishicha, Hoja Ahror siyosiy hayotga aralashishni shaxsiy manfaat yoki mansab uchun emas, balki "musulmonlarni zolimlar zulmidan asrash" vazifasi sifatida tushungan. Shu sababli u hukmdorlar bilan doimiy aloqada bo'lib, ularning ishonchini qozonishga intildi. Naqshbandiya tariqatida odatda shayxlar siyosatdan yiroq turishni afzal ko'rgan bo'lsa-da, Hoja Ahror bu an'anani zamon talabiga ko'ra o'zgartirdi: mamlakat bo'linish yoqasiga kelgan bir sharoitda "tinchlikni saqlash" va "raiya manfaatini himoya qilish"ni oliy maqsad deb bildi. [4] Movarounnahrda siyosiy beqarorlikning asosiy sabablaridan biri Temuriylar sulolasining ko'p tarmoqli shajaraga ega bo'lishi edi. Amir Temur avlodlari o'rtasida hukmronlik uchun da'vogarlik doimiy bo'lib, bir hududda bir nechta shahzodaning siyosiy manfaatlari to'qnash kelardi. Temuriylar shajarasida Jahongir Mirzo, Umarshayx Mirzo, Mironshoh Mirzo va Shohrux Mirzo kabi o'g'illarining avlodlari keyinchalik alohida siyosiy markazlarga aylanib, markaziy hokimiyatni birlashtirishni qiyinlashtirdi. Bu holat XV asr o'rtalaridan boshlab davlatning ichki mustahkamligiga jiddiy xavf tug'dirdi.

Taxt uchun kurashlar avj olgan sharoitda Movarounnahr ichida Samarqand, Toshkent, Buxoro va boshqa muhim hududlar ustidan nazorat masalasi shahzodalar o'rtasidagi raqobatning asosiy ob'ektiga aylandi. Har bir shahzoda o'z hokimligini kuchaytirish uchun harbiy kuch yig'di, qo'shin saqlash xarajatlarini ko'paytirdi va buning natijasida soliq bosimi kuchaydi. Bu esa aholining

iqtisodiy ahvoliga salbiy ta'sir ko'rsatdi: savdo-sotiq sustlashdi, hunarmandchilik ishlab chiqarishi pasaydi, dehqonchilik yeri va suv ta'minoti izdan chiqdi. Shohrux Mirzo vafotidan keyingi davrda shohzodalar o'rtasidagi nizolar nafaqat ichki muammolarni kuchaytirdi, balki tashqi xavf uchun ham qulay sharoit yaratdi. Chunki Movarounnahr ichkaridan zaiflashgan sari tashqaridan bosim kuchaya boshladi. Ayniqsa, ko'chmanchi kuchlar va qo'shni hududlar hukmdorlari Temuriylar ichki nizolaridan foydalanib, ta'sir doirasini kengaytirishga urinishi mumkin edi. Demak, shohzodalar o'rtasidagi kurash Movarounnahr birligini saqlab qolish emas, balki uni bo'laklarga bo'lib yuborish xavfini kuchaytirgan omilga aylandi. Mana shunday tarixiy vaziyatda Hoja Ahror Valiy siyosiy maydonda murosaga chaqiruvchi, ixtiloflarni yumshatishga intiluvchi, davlat birligi va xalq osoyishtaligi tarafdori sifatida ko'rinadi. Uning nufuzi shunchalik kuchli ediki, u faqat diniy-axloqiy nasihat bilan cheklanmay, ba'zi hollarda shahzodalar o'rtasida "vositachi" sifatida faol ishtirok etib, urushlarning oldini olishga harakat qildi.[5] Shu bilan u Movarounnahrning siyosiy taqdirida o'ziga xos barqarorlashtiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ldi.

Hoja Ahror Valiyning temuriy shahzodalar o'rtasidagi nizolarni bartaraf etishdagi xizmatlari eng avvalo uning sulhparvar siyosiy faoliyatida yaqqol namoyon bo'ladi. Manbalarda qayd etilishicha, u ayrim mojarolar paytida shahar mudofaasiga bosh bo'lish darajasida faol ishtirok etgan, ayrim holatlarda esa shohzodalarni urushdan qaytarib, muzokara yo'liga boshlagan[6]. Xususan, 1454-yilda Xuroson hokimi Abulqosim Bobur Samarqandni qamal qilganida Hoja Ahror shahar himoyachilarini ruhlantirib, urushning kengayib ketishini oldini olishga intilgan va oxir-oqibat sulh tuzilishiga erishilgan. Bu voqea Hoja Ahrorning harbiy kuchga emas, murosaga va kelishuvga asoslangan siyosiy pozitsiyasini ko'rsatadi.[7] Shuningdek, 1458-yilda Shohruxiyo atrofida yuzaga kelgan keskin vaziyat Hoja Ahror faoliyatining yana bir muhim jihatini ochib beradi. Manbalar uch hukmdor o'rtasida qonli to'qnashuvga tayyorgarlik ketayotganini qayd etadi: Sulton Abu Said Mirzoning o'g'illari Sulton Ahmad Mirzo va Umarshayx Mirzo hamda Yunusxonning o'g'li Sulton Mahmud o'zaro kelishmovchilikka kirishadi. Ana shu o'ta xavfli vaziyatda Hoja Ahror vositachilik qilib, ularni sulhga keltira olgani ta'kidlanadi. Bu esa uning oddiy shayx emas, siyosiy ixtiloflarni yumshatishga qodir, tomonlar ishonchini qozongan arbob bo'lganidan dalolat beradi.

Hoja Ahrorning bunday ta'sir kuchi tasavvufdagi nufuzi bilan bir qatorda uning iqtisodiy qudrati bilan ham bog'liq edi. U katta mulk egasi bo'lib, daromadining muhim qismini xalq manfaati uchun sarflagan. Masalan, ayrim manbalarda Toshkent aholisidan talab qilingan katta miqdordagi soliq (250 ming dinor) Hoja Ahror tomonidan to'lab berilgani, hatto qo'shimcha mablag' ham ajratilgani qayd qilinadi. Bunday amaliy yordam uning xalq orasidagi obro'sini yanada oshirgan, shahzodalar nazarida esa uni "jamoat tayanchi"ga aylantirgan. Hoja Ahror siyosiy faoliyatini o'zining ichki diniy e'tiqodi bilan asoslagan. Uning qarashlarida shunday g'oya bor: agar mashoyixlar xalq dardi bilan yashamasa, zulm kuchayadi; agar hukmdorlar nazoratsiz qolsa, adolat buziladi. Shu sababli u sultonlar bilan muloqot qilishni "zarurat" deb bilgan. Natijada, Hoja Ahror vositachiligi Movarounnahrda ko'plab urushlarning keskinlashishini to'xtatgan, siyosiy kuchlar o'rtasida muvozanatni saqlashga xizmat qilgan. Hoja Ahror Valiyning xizmatlari faqat shahzodalar o'rtasidagi nizolarni sulh bilan yakunlash bilangina cheklanmaydi. U Movarounnahrning siyosiy barqarorligini saqlash uchun ijtimoiy-iqtisodiy himoya siyosatini ham olib borgan. Chunki o'sha davr sharoitida eng asosiy muammo urushning o'zi emas, balki urushning xalq turmushiga, savdo-sotiq va ishlab chiqarishga yetkazgan talafoti edi. Demak, mamlakatni saqlab qolish uchun raiyatni asrash, uning iqtisodiy hayotini tiklash muhim masalaga aylangan. Manbalarda Hoja Ahror o'z daromadining katta qismini ortiqcha soliqlarni yengillashtirishga sarflagani qayd etiladi. Ayniqsa, "tamg'a" kabi soliq turlarini bekor qilishga bo'lgan urinishlari e'tiborlidir. "Ravzat us-safo"da Hoja Ahror Sulton Abu Said huzuriga borib, Samarqand va Buxoro uchun tamg'a solig'ini bekor qilishni iltimos qilgani va podshoh bu iltimosni qabul qilgani yoziladi. Bu qaror savdogarlar, hunarmandlar hamda shaharlik aholining iqtisodiy hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan, natijada Hoja Ahrorning jamiyatdagi obro'si yanada yuksalgan.

Hoja Ahror siyosiy ta'sirini amaliy tarzda "xalq dardini yengillatish"ga yo'naltira olgan arbobdir. U o'z faoliyatida "mulk va boylik"ni maqsad emas, vosita sifatida ko'rgan: bu boyliklar orqali masjid, madrasa, xonaqohlar qurdirib, ilm-ma'rifat hamda diniy hayotni rivojlantirdi. Bundan tashqari, ko'plab yerlarni vaqf qilib, ularni ta'lim maskanlari va u yerdagi mudarrislar hamda talabalar

xarajatiga bag'ishlagan. Bu esa Movarounnahrda madaniy hayotning uzluksizligiga xizmat qilgan. Shuningdek, Hoja Ahrorning maktublari ham uning siyosiy faoliyatini tushunishda muhim manba hisoblanadi. U maktublarida ayrim shaxslarni "favqulodda soliqlar"dan ozod qilishni so'raydi, hokimlarni adolatga chaqiradi, ba'zan esa ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun amaliy choralar taklif qiladi. Demak, u faqat diniy shaxs bo'lib qolmay, xalq manfaatini himoya qiluvchi muhim "ijtimoiy institutsiya" rolini bajargan.[8] Hoja Ahrorning ijtimoiy himoya siyosati natijasida Movarounnahrda soliq bosimi nisbatan yumshatilgan, savdo va hunarmandchilik rivojiga yo'l ochilgan. Bu esa mamlakatning ichki iqtisodiy mustahkamligini saqlashga xizmat qilib, tashqi xavflarga qarshi turish imkoniyatini ham kuchaytirgan.

XULOSA:

XV asr ikkinchi yarmida Movarounnahr taqdiri siyosiy beqarorlik, temuriy shahzodalar o'rtasidagi o'zaro kurashlar va iqtisodiy tanazzul xavfi bilan yuzma-yuz kelgan bir sharoitda Hoja Ahror Valiy tarix sahnasiga barqarorlashtiruvchi kuch sifatida chiqdi. U o'z zamonasining mashhur naqshbandiy shayxi bo'lish bilan birga, davlat ishlariga befarq bo'lmagan jamoat arbobi sifatida ham faoliyat ko'rsatdi. Uning tarixiy missiyasi shundan iborat ediki, u ma'naviy yetakchilikni ijtimoiy mas'uliyat bilan birlashtirdi.

Hoja Ahror birinchi navbatda shahzodalar o'rtasidagi ixtiloflarni to'xtatishga intildi. 1454-yilda Samarqand qamali voqeasi va 1458-yilda Shohruxiya atrofidagi sulh faoliyati uning siyosiy vositachi sifatidagi rolini yaqqol ko'rsatadi. Bu xizmatlar Movarounnahrni urush girdobidan, bo'linish va yemirilish xavfidan qisman bo'lsa-da asrashga xizmat qildi. Chunki shahzodalar urushi kuchaysa, saltanat parchalangan bo'lar edi, bu esa tashqi xavflarni kuchaytirishi aniq edi.

Ikkinchi jihat - Hoja Ahror xalq manfaatini himoya qilish uchun iqtisodiy mexanizmlarni ham ishga solgan. Tamg'a kabi soliqlarni bekor qildirish, favqulodda soliqlarni xalq o'rniga to'lash, madaniy-diniy qurilishlarni qo'llab-quvvatlash orqali u jamiyatning iqtisodiy va ma'naviy tayanchini mustahkamladi. Uning faoliyatida boylik shaxsiy manfaat uchun emas, raiyat turmushini yengillatish uchun ishlatilgani kuzatiladi.

Uchinchi jihat - Hoja Ahror Naqshbandiya tariqatida muhim burilish yasadi: tariqatning siyosatdan chetda turish an'anasi o'rniga xalq manfaatini ko'zlagan holda hukmdorlar bilan "murosa va hamkorlik" qilish yo'lini tanladi. Bu yondashuv keyinchalik uning shogirdlari va Naqshbandiya arboblari tomonidan davom ettirildi, natijada tariqat jamiyat hayotining markaziy kuchlaridan biriga aylandi.

Umuman olganda, Hoja Ahror Valiy Movarounnahr tarixida nafaqat avliyo va mutasavvif, balki davlatning ichki barqarorligi, xalq farovonligi va siyosiy tinchlik uchun kurashgan ulkan tarixiy shaxs sifatida e'tirof etiladi. Uning temuriy shahzodalar o'rtasidagi nizolarni yumshatish, xalqni soliqlar zulmidan asrash va Movarounnahrning yaxlitligini saqlashdagi xizmatlari XV asr tarixiy jarayonida alohida o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Botirxon Valixo'jayev. Buyuk ma'naviy murshid. - Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti, 2004. - B-18.
2. Ibrohimjonov, R. Naqshbandiya tariqati va uning ijtimoiy-ma'naviy hayotdagi o'rne. - Toshkent: O'zbekiston, 2001. B-216.
3. Nazirov B.S. va boshq. Temuriy hukmdorlar: Mirzo Shohrux va Mirzo Ulug'bek. Risola. - Toshkent: "Lesson press" nashriyoti, 2022. - B-46.
4. O'zbekistonda ijtimoiy fanlar: ilmiy jurnal. - Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti, 1991. - B-4.
5. Rahmatova Xolidaxon Xolikovna. Xoja Ahror Valiy ma'naviy merosida murosa falsafasiga doir g'oyalar tahlili: 09.00.03 - Falsafa tarixi: falsafa fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. - Buxoro, 2023. - B-22.

6. Rajabova Burobiya. XV-XVI asrga oid adabiy-tarixiy manbalarda Abdurahmon Jomiy tasviri // Adabiy meros: ilmiy jurnal. - Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi, 2024. - 4-son. - B-11.
7. Usmonov Q., Sodiqov M., Burxonova S. O'zbekiston tarixi. Qayta ishlangan 2-nashr. - Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2016. - B-131.
8. Yaxshiyev A. Xoja Ahror Valiy ijtimoiy-axloqiy qarashlarining muhim xususiyatlari // [Oyina.uz](https://oyina.uz). - URL: <https://oyina.uz/>